

УДК 930(477)''1917/1920''

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО АГРАРНО-СЕЛЯНСЬКУ ПОЛІТИКУ УРЯДУ УКРАЇНЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Аналізується сучасний український історіографічний процес у галузі дослідження аграрно-селянської політики уряду Української держави (1918 р.).

Анализируется современный украинский историографический процесс в области исследования аграрно-крестьянской политики правительства Украинской державы (1918 г.).

The author analyzes modern Ukrainian historiographical process in field of the investigation of the agricultural and peasant policy of hetman Pavlo Skoropadsky government.

Ключові слова: Україна, Українська держава, історіографія, аграрна політика, П.Скоропадський.

Проблеми формування та здійснення в період Гетьманату аграрно-селянської політики стали одним з основних предметів спеціального дослідження вітчизняних вчених.

Доповідь Я.Малика „Земельне питання в Українській Гетьманській Державі” на ювілейній конференції 1993 р. була присвячена розгляду проблеми вирішення земельного питання як одного з найголовніших і найскладніших у період української революції 1917 – 1921 рр. Він зазначив, що вже в гетьманській грамоті „До всього українського народу” підкреслювалося, що права приватної власності відновлюються в повній мірі, а в „Законах про тимчасовий державний устрій України” встановлювалась непорушність приватної власності. Науковець зауважив, що „суть аграрної політики Гетьманату полягала в тому, щоби перейти до власної аграрної реформи, розробити й видати власний основний закон про землю” на дореволюційній основі, дослідив діяльність у цьому напрямку Міністерства земельних справ, зокрема, створення тимчасових земельних комісій, вироблення проекту основного земельного закону, проаналізував „Закон про права на врожай 1918 р. на території Української Держави” та „Закон про забезпечення цукрових заводів буряками 1918 р.” [3, с. 97-99].

На думку автора, ставлення Гетьманського уряду до земельного питання призвело до підвищення активізації діяльності великих земельних власників та, відповідно, селянського повстанського руху. Цьому сприяло і створення в липні особливих губернських та повітових земельно-ліквідаційних комісій. Зазначено, що спробою виходу зі становища стало видання „Тимчасового закону про заходи боротьби с розрухою сільського господарства” 8 липня 1918 р, який надавав право губернським земельним комісіям встановлювати норми оплати за сільськогосподарську працю та зобов’язувати місцеве населення виконувати термінові сільськогосподарські роботи. Автор звернув увагу на те, що перші законодавчі акти з аграрного питання були скеровані на прискорення товарного виробництва хліба та інших продуктів для забезпечення поставок в Німеччину, тому для охорони поміщицьких маєтків і для вирішення конфліктів на селі скеровувалися австро-німецькі військові підрозділи [3, с.100-101].

Я.Малик звернув увагу на проблему малої ефективності урядових заходів. Однією з причин цього, була непоінформованість населення щодо намірів гетьманського уряду. Автор, наприклад, наводить такий вислів гетьмана у липні 1918 р. з цього приводу: „Основа наміченої мною аграрної реформи до цього часу майже невідома в широких кругах населення, пояснюється ними неправдиво й сим складається крайне корисний ґрунт для найзломиснішої агітації” [3, с.102].

Такий стан справ, на думку дослідника, примусив гетьмана вжити заходів з прискорення здійснення аграрної реформи, зокрема, було проведено часткову реорганізацію Кабінету міністрів, створено Вищу аграрну нараду 22 жовтня, але в той же час гетьман взяв участь у з’їзді великих землевласників. Зрештою, автор констатував, що незважаючи на те, що 12 листопада проект основ аграрної реформи почав обговорюватись в аграрній нараді, зміна в політиці Гетьманату 11 листопада призвела до зволікання з прийняттям закону про примусове відчуження земель великих землевласників, що сталось лише тоді, коли війська Директорії підходили до Києва. „8 місяців існування Гетьманату, – на думку Я.Малика, – виявилось замало, щоб виробити хоча б основи аграрної реформи в Україні” [3, с.103-105].

Проблем аграрної політики уряду П.Скоропадського торкнувся Я.Малик й у статті „Українське селянство в умовах гетьманського режиму 1918 р.” На його думку аграрне питання, вирішення якого українське селянство пов’язувало з Центральною Радою, не тільки не було вирішене, але й ще більше загострилося у зв’язку з окупацією України німецько-австрійськими військами [4, с.32]. Загальне становище в Українській Державі примусило гетьмана П.Скоропадського вжити заходів щодо

прискорення аграрної реформи, але, констатував автор, для її здійснення просто не вистачило часу [4, с.34].

Результати аграрної політики уряду П.Скоропадського на Поділлі висвітлені в статті А.Гури „Деякі аспекти соціально-економічного життя подільського селянства доби Української Держави (1918 р.)”. Авторка зазначила, що після приходу до влади гетьман проголосив право приватної власності, як фундаменту культури і цивілізації, скасував „Закон Центральної Ради про встановлення норми землеволодіння в 25 десятин і конфіскацію більших володінь”. У липні було прийнято „Закон про засоби боротьби з розрухою сільського господарства” за яким, на її думку, селяни зі всім своїм майном передавалися в розпорядження поміщиків. Міністерством продовольчих справ були видані ціни на хліб до 1 грудня 1918 р, після 1 грудня ціни були знижені на 25%. Міністром судових справ розіслано обіжник про те, щоб на місцях вживали найрішучіших заходів проти спекулянтів. Але ці дії не призвели до радикальних наслідків. Злиденне становище селянства, велика кількість невирішених проблем породжували негативні настрої в їх середовищі, що, на думку дослідниці, в кінцевому результаті призвело до масових невдоволень гетьманською владою і приречло її на загибель [1, с.113-115].

У третьому розділі „Аграрне питання в діяльності уряду Гетьмана П.Скоропадського” своєї дисертації С.Мякота, проаналізувавши основні напрямки і форми державної політики щодо вирішення аграрного питання, дійшов висновку, що вплив великих землевласників на процес вироблення аграрної реформи, втручання з боку німців і австрійців, повільна робота уряду і нерішучість гетьмана не дали можливості затвердити проект земельного закону [6, с.18-20].

Проблемам аграрної політики уряду П.Скоропадського присвячений четвертий розділ „Діяльність уряду Української Держави у сфері аграрних перетворень” кандидатської дисертації Н.Ковальнової, що побачила світ в 1999 р. Дослідниця одразу зауважила, що спрямованість земельної політики уряду П.Скоропадського визначається перш за все прорахунками Центральної Ради. Основними принципами гетьманської реформи уряд проголосив примусове державне втручання в хід реформи та забезпечення доступними засобами земельних потреб безземельного та малоземельного селянства. До розробки земельної реформи в інтересах селянства, хоча й поміркованого характеру, український уряд неодноразово спонукали представники німецько-австрійського командування [2, с.12].

Авторка виділила два етапи в аграрній політиці Української держави. Перший етап (травень – липень 1918 р.) характеризувався діяльністю уряду з забезпечення селян землею. Проте, землевласники не підтримали урядові заходи, а несприйняття селянськими масами земельної політики

обумовило розгортання селянського повстанського руху влітку 1918 р. [2, с.12-13]. Зміст другого етапу (серпень – грудень 1918 р.) складала розробка основного земельного закону, зокрема діяльність створених одна за одною трьох аграрних комісій Міністерства земельних справ. Але полярні погляди учасників аграрних комісій на можливі шляхи земельної реформи обумовили відхилення вже досить ґрунтового проекту комісії В.Леонтовича [2, с.13].

У цілому, Ковальова дійшла висновку, що уряд Української Держави ґрунтовно підійшов до розробки проблем земельної реформи, переносючи основний акцент на її економічний аспект: завдяки зверненню до надбань дореволюційного аграрного законодавства ця спроба вигідно відрізнялася від політики Центральної Ради; проте ігнорування суспільно-політичної ситуації обумовило невдачу розроблених керівництвом Української Держави планів реформи сільськогосподарської галузі [2, с.13].

Проблемам аграрної політики уряду П.Скоропадського значну увагу присвятила Г.Терела, яка зазначила, що завдання регулювання продовольчого ринку у гетьманській державі визначалося не тільки внутрішньополітичними обставинами, а й умовами Брестського мирного договору. Тому уряд П.Скоропадського намагався налагодити чітку систему розподілу продовольства з тим, щоб поставити хліб Центральним Державам, а також забезпечити продуктами харчування населення країни. Зокрема, було підтверджено збереження в силі закону Російського Тимчасового уряду про передачу хліба державі і тверді ціни на хлібні продукти, ухвалено закон, що регулював відчуження хліба у власників. Впроваджувати у дію хлібну монополію мало Державне Хлібне Бюро (ДХБ), створене ще за часів Центральної Ради, але його статут був ухвалений 17 липня 1918 р. Радою міністрів Української Держави [10, с.VII]. Завдяки встановленню хлібної монополії певною мірою був захищений внутрішній продовольчий ринок, підтримувався курс української валюти, вона можливо б, і продовжила термін існування Гетьманату, тому що забезпечила певну стабільність у містах. Але засоби втілення монополії були вкрай непопулярні серед сільського населення, що, в свою чергу, призводило до зростання опозиційних настроїв більшості населення України щодо діяльності уряду П.Скоропадського [10, с.X].

В кандидатській дисертації Терела дослідила спробу П.Скоропадського провести аграрну реформу на селі (в другому розділі) та регулювання ним продовольчого ринку Української Держави (в третьому розділі), у висновках зауваживши, що оскільки гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. був погоджений з німецько-австрійським командуванням і став можливим значною мірою завдяки його підтримці,

уряд Української Держави був змушений рахуватись з принциповими оцінками перспектив розвитку аграрних відносин в Україні, які давалися Центральними Державами. Останні зробили ставку на реставрацію дореволюційних відносин та тривале існування поміщицьких господарств як гаранту отримання українського продовольства. Тому, на її думку, уряд Української Держави певний час питання широкої аграрної реформи з примусовою парцеляцією латифундій не ставив як першочергове. Основними завданнями Кабінету Міністрів у першій половині 1918 р. стало відновлення поміщицького землеволодіння та налагодження ефективного використання сільськогосподарських угідь [9, с.15].

Дослідниця наголосила, що вже на кінець літа 1918 р. П.Скоропадський та його уряд постали перед необхідністю провести радикальні зміни на селі з метою стабілізувати ситуацію в країні. Стратегічним прорахунком влади дослідниця визначила відсутність твердості саме у забезпеченні примусового відчуження державою хоча б частини латифундій. Уряд Української Держави, на її думку, мав усі підстави застосувати елементи примусу для розв'язання основного соціально-економічного завдання на селі – наділення землею малоземельних селян – невирішення якого стало однією з основних причин падіння Української Держави [9, с.15].

Г.Терела також зробила висновок про суперечливість причин, мотивів, соціальних та політичних наслідків продовольчої політики П.Скоропадського загалом та запровадження хлібної монополії зокрема. Загалом дослідниця наголосила на непопулярності дій уряду серед сільського населення та марності спроб провести соціально-економічні зміни, що мало для Української держави фатальні наслідки [9, с.15-16].

Вплив німецького та австро-угорського фактора на внутрішню політику Гетьманату, зокрема аграрно-селянську, дослідив Б. Малиновський у своїй кандидатській дисертації. У третьому розділі “Формування та реалізація на урядовому рівні політичного курсу Австро-Угорщини та Німеччини у галузі аграрних відносин в Україні (1918 р.)” дослідник зауважив, що акти уряду, спрямовані на відновлення права приватної власності на землю, зустріли схвалення з боку представників Центральних держав в Україні. Але водночас у них викликала стурбованість повільна підготовка керівництвом Гетьманату аграрної реформи. Це питання обговорювалося на рівні глав держав під час офіційного візиту П. Скоропадського до Німеччини (вересень 1918 р.). Зрештою автор констатував, що розробка аграрних законопроектів гетьманським урядом була припинена внаслідок його повалення повстанцями на чолі з Директорією. Програма аграрних перетворень,

запропонована представниками Центральних держав, залишилась нереалізованою [5, с.12].

У четвертому розділі “Реалізація політичних рішень керівництв Української Держави та Центральних держав у галузі земельних відносин в Україні силами австро-угорських та німецьких військ” науковець наголосив, що відновлення права приватної власності на землю після гетьманського перевороту без видання акту про примусову передачу частини поміщицької землі селянам означала повне відновлення великого землеволодіння, що викликало незадоволення селянства. Подолання опору селян при відновленні поміщицьких господарств стало завданням військ Центральних держав, дислокованих в Україні. Вони також відповідали за схоронність посівів на полях великих господарств від потрав селян, несли охорону маєтків, забезпечували виконання закону про примусову обробку землі поміщиків.

Водночас дослідник наголосив, що дії на користь поміщиків не виключали сприяння вигідному для селян вирішенню земельних суперечок, про що свідчать скарги поміщиків. Окремим завданням австро-угорських частин за наказом їхнього головного командування стало посередництво при укладанні угод між великими землевласниками та селянами стосовно продажу землі останнім. Але в цілому, на думку дослідника, зволікання уряду з проведенням реформи, репресивні заходи німецьких військ стимулювали зростання соціальної напруженості, селянські заворушення [5, с.12-13].

Інший відомий український історик О.Реснт в монографії „Павло Скоропадський” щодо аграрної сфери зазначив, що гетьман вважав її реформування справою великої політичної ваги, загальне покращення ситуації в сільському господарстві пов’язував із підвищенням продуктивності виробництва до такого рівня, який забезпечить у достатній кількості сировину для цукрової галузі. Засуджуючи непоступливість російського й польського дворянства, гетьман вважав, що без компромісних рішень не обійтись. Серед основних положень його концепції автор виділив такі, як передача всієї землі, крім цукрових плантацій, лісів, землі, необхідної для кінських заводів та насінневих господарств за плату не безземельним, а малоземельним селянам [8, с.143-147].

На думку автора, аграрна програма П.Скоропадського відзначалася прагматизмом, чітким розумінням ситуації, що виникла, й вибором дійових засобів розв’язання нагальних потреб в аграрній сфері. Кінцевою метою реформувань було визначено створення міцного прошарку середніх власників, які мали стати господарською та військовою опорою режиму. Домінантою реформ стало відновлення всіх форм власності на землю,

повернення її в товарний обіг, створення мережі земельних, земельно-ліквідаційних, особливих комісій [8, с.147-149].

О.Рєєнт зазначив, що земельні реформи, на думку її авторів, повинні були мати багатоступеневий характер. Низкою законодавчих актів передбачалося реалізувати принципи, сформульовані в концепції гетьмана та представників його уряду. В червні було видано закони про право Державного банку скуповувати землі для їх продажу селянам з нормою землеволодіння в 25 десятин, доповнений в листопаді регулюючим законопроектом, та про продаж і купівлю землі поза міськими оселями, яким виключались колективні форми господарювання. В жовтні створено Вищу земельну комісію. Однак, констатував автор, втілити в життя задуми уряду не вдалося [8, с.150-153]. Дослідивши аграрну політику уряду П.Скоропадського, Рєєнт дійшов висновку, що вона породжувала невдоволення селянських мас, які виявилися гарним ґрунтом для антигетьманської пропаганди й, зрештою, стали основним рушієм повстання проти нього [8, с.156]. Дослідник зауважив, що аграрна політика була для П.Скоропадського нерозривно пов'язана з робітничою, промисловою та фінансовою.

18 травня 2007 р. відбувся захист кандидатської дисертації Є.Рафаловського, в якій, використовуючи шир. джерельну базу, автор дослідив продовольчу політику Гетьманату. Дослідник загалом підтвердив висновки своїх попередників, що торкались цієї проблеми [7].

Таким чином, за визначенням більшості дослідників найскладніший та найактуальніший вузол внутрішньополітичних проблем – аграрно-селянський, – нерозв'язання якого у великій мірі й призвело до падіння Української Держави, і сьогодні не втрачає актуальності для дослідження. Науковці знаходять все нові недостатньо проаналізовані його аспекти. Переважна більшість дослідників цієї проблематики підкреслили прогресивність аграрно-селянської політики Гетьманату та, водночас, суперечливість її результатів, що впливала з важкого суспільно-політичного та економічного становища, в якому ця політика реалізовувалася.

1. Гура А. Деякі аспекти соціально-економічного життя подільського селянства доби Української Держави (1918 р.) // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р.: Науковий збірник, присвячений 125-річчю від дня народження П.Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 р. – К., 1998. – С. 113-115.

2. Ковальова Н. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 21 с.

3. Малик Я. Земельне питання в Українській Гетьманській Державі // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873 – 1945. – К.: Академпрес, 1993. – С. 97-106.
4. Малик Я. Українське селянство в умовах гетьманського режиму 1918 р. // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р.: Науковий збірник, присвячений 125-річчю від дня народження П.Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 р. – К., 1998. – С. 32-34.
5. Малиновський Б. Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2001. – 17 с.
6. Мякота С. Економічна політика уряду Української Держави (травень – грудень 1918 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 23 с.
7. Рафаловський Є. Продовольча політика урядів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2007. – 20 с.
8. Реєнт О. Павло Скоропадський. – К.: Альтернативи, 2003. – 304 с.
9. Терела Г. Аграрна політика Української Держави П.Скоропадського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2000. – 18 с.
10. Терела Г. Ставлення соціальних верств до здійснення хлібної монополії в Українській Державі П.Скоропадського // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2000. – № 1-22. – С. VII – X.